

Avusturya – Macaristan’ın Endüstrileşme Süreci Üzerine Bir Değerlendirme

Ayda Aslan^a

Öz: Bu çalışma, endüstri devrimine geç giren Avusturya ve Macaristan’ın endüstrileşmelerinin ardındaki dinamikleri irdelemektedir. Endüstrileşme için gerekli ön koşulların olmadığı bu ülkelerde bu koşulların yerine ikame edici ögeler geçmiştir. İdari yapılanmasında içişlerinde birbirinden bağımsız iki ayrı devletten oluşan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun endüstriyel süreçlerinden elde edilen tarihsel bulgulara göre, iki ülkenin endüstrileşme süreçlerindeki ikame edici ögeler ve kurumlar değişikliği göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, bir yandan 1850-1913 yılları arasında Avusturya ve Macaristan’ın endüstrileşme süreçlerini karşılaştırmalı olarak ele alırken, diğer yandan endüstrileşme süreci için gerekli koşulların yerine geçen ülkelere özgü kurumlar ve kurumsal niteliklerin aynı imparatorluk çatısı altındaki heterojen yapısını gözler önüne sermektedir.

Anahtar Sözcükler:

Avusturya, Macaristan, Endüstrileşme, Evrensel Bankalar, Devlet Politikaları, Kurumsal Faktörler

JEL: N13, O23, N64

Geliş : 29 Nisan 2021
Düzeltilme : 10 Haziran 2021
Kabul : 05 Ağustos 2021

Tür : Derleme

An Evaluation on Austria-Hungary’s Industrial Process

Abstract: This study examines the dynamics behind the industrialization of Austria and Hungary, which entered the industrial revolution late. In these countries where there are no prerequisites for industrialization, these conditions are replaced by substitutes. According to the historical findings obtained from the industrial processes of the Habsburg empire, which consists of two independent states in its internal affairs, the substitutional factors and institutions in the industrialization processes of the two countries vary. In this context, the study, on the one hand, tries to explain the industrialization processes of Austria and Hungary between 1850-1913 comparatively, on the other hand, it reveals the heterogeneous structure of the institutions and institutional qualities of the countries that have fulfilled the necessary conditions for the industrialization process under the same empire.

Keywords: Austria, Hungary, Industrialization, Universal Banks, Government Policies, Institutional Factors

JEL: N13, O23, N64

Received : 29 April 2021
Revised : 10 June 2021
Accepted : 05 August 2021

Type : Review

Cite this article as: Aslan, A. (2021). Avusturya – Macaristan’ın endüstrileşme süreci üzerine bir değerlendirme. *Business and Economics Research Journal*, 12(4), 813-827. <http://dx.doi.org/10.20409/berj.2021.354>

The current issue and archive of this Journal is available at: www.berjournal.com

^a Res. Asst., PhD., Bursa Uludag University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Bursa, Türkiye, aydapolat@uludag.edu.tr (ORCID ID: 0000-0002-3768-5213)

1. Giriş

Modern iktisat tarihçileri tarafından tarım devriminden sonra ikinci büyük devrim olarak kabul edilen endüstri devrimi, 18. yüzyılın sonlarında ilk olarak İngiltere’de başlamış, bu ülkede yaşanan sosyo-ekonomik değişim sürecine kısa sürede Fransa, Belçika, daha sonra ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Almanya, Japonya, Rusya, İtalya ve Avusturya ve Macaristan¹ da dahil olmuştur. Endüstri devriminin dünyada önce birkaç ülkede gerçekleştirilmiş olması ve birçok ülkenin uzun süre bu yeni oluşumun dışında kalması, ülkeler arasında iktisadi ve teknolojik eşitsizliklere yol açmış, dünya ekonomisindeki bu asimetrik gelişme bir bütün olarak imalat endüstrisinin ekonomi içindeki ağırlığının arttırılması politikasının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Polat, 2016: 3). Bunun bir sonucu olarak, geri kalmış ülkeler endüstrileşen ülkeleri “yakalama” çabasına girmiş, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı ve teknolojik açık geri kalmış ülkelerin endüstrileşmeye yönelik stratejiler benimsemelerine sebep olmuştur (Şahinkaya, 1998: 30). Endüstrileşme sürecinin mekanik güç ve fabrika sisteminin doğmasına, sermaye birikiminin artmasına ve gelişme için ön koşul² olarak teknolojik gelişmeye ihtiyaç duyulmasına yol açması, dünya ekonomik yapısının tamamen değişmesine neden olmuştur (Polat, 2016: 3). Dolayısıyla dünya ekonomisinde bir tarafta endüstriyel büyüme için gerekli şartların planlanmamış piyasa etkisi bağlamında devletin özendirici katkılarıyla harekete geçerek endüstrileşmeyi hızlandırdığı ve endüstriyel sıçramalarını diğer ülkelere daha önce gerçekleştiren ülkeler, diğer tarafta bu erken endüstrileşen ülkeleri yakalama isteğiyle endüstrileşme için gerekli koşulları oluşturmaya çalışan ve bu süreci geç yaşayan ülkeler yer almıştır (Kemp, 1993: 92; Weiss ve Hobson, 1999: 93-127).

Literatürde ülkelerin endüstrileşme süreçleri genellikle karşılaştırmalı olarak incelenmiş, geç endüstrileşen ülkelerin erken endüstrileşen ülkeleri izleyip izlemedikleri ya da geç endüstrileşen ülkelerin erken endüstrileşen ülkelere oranla birtakım üstünlüklerden yararlanıp yararlanmadıkları konusuna ayrı bir yer verilmiştir (Polat, 2016: 4). Bu bağlamda ülkelerin endüstrileşmesinde tarihsel sürecin gelişme yolu üzerine yoğunlaşan bu tartışmaları kuramsal olarak irdeleyen yaklaşımlardan biri Rus asıllı Amerikalı iktisat tarihçisi Alexander Gerschenkron’un “Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi”dir (Polat, 2016: 4). Gerschenkron’un tezi, Avrupa’nın endüstrileşme sürecini genel olarak ele alan önemli bir endüstrileşme modeli olarak kabul edilmektedir (Gregory, 1974: 520). Geç endüstrileşen ülkelerin gelişme doğrultularının erken endüstrileşen ülkelerin tecrübelerinden hangi noktalarda farklı olduklarını saptamayı amaçlayan Gerschenkron, endüstrileşme sürecini bağımlı değişken olarak kabul etmektedir. Bu bağımlılığı açıklayıcı öge olarak da “geri kalmışlık derecesi”ni kavramsallaştıran Gerschenkron (1968: 77-97)’a göre, “geri kalmışlık derecesi” kavramı endüstride meydana gelen büyük ve ani sıçramaların yoğunluğu ve süresi, yeni gelişmeye başlayan imalat üretimi içinde sermaye mallarının payı, ortalama fabrika ve yatırım ölçeği gibi bileşenlerden oluşmaktadır.

Öte yandan endüstrileşme sürecinin başlangıcında olan ülkelerin, endüstrileşme süreçlerinin özelliklerinin sanayileşmenin öncüsü olan İngiltere modelinden farklı olduğunu ileri süren Gerschenkron (1962: 353-354), “geri kalmışlık derecesi” bağlamında ülkeleri gruplara ayırmış; geç endüstrileşen ülkelerin çoğunlukla endüstriyel üretim artış oranında sürekli olmayan sıçrama yaptığını, endüstrileşme sürecini teşvik eden kurumsal yani ikame edici faktörler yarattığını, tüketim malları yerine sermaye malları üretimine önem verdiğini ve özellikle gelişmeye yeni başlayan endüstriler için sermaye arzının arttırılmasında devletin ve bankaların önemli rol üstlendiğini öne sürmüştür.

Gerschenkron (1962: 358), sıçrama için gerekli ön koşulların geç endüstrileşen ülkelerde bulunmadığını ve endüstrileşme sürecine sonradan katılan bir ülkenin bu ön koşullara ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, geri kalmış ülkelerde endüstrileşme için gerekli ön koşulların yerine kurumsal faktörler geçmiş, böylece bu ülkelerin bir bölümü endüstriyel gelişme için gerekli bu ön koşulların yokluğuna rağmen sıçramayı gerçekleştirebilmiştir. Öte yandan ülkelere endüstrileşmenin finansmanında belirleyici olan öge, o ülkelerde endüstrileşmenin de kurumsal çerçevesini çizmekte, yani ikame edici kurumların ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Gerschenkron, 1968: 77-97). Çünkü erken endüstrileşen ülkeler ile görece geri kalmış ülkelerin finansal yapılarının birbirinden farklı olduğunu öne süren Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi’ne göre, bir ülkenin ne kadar fazla sermayeye gereksinimi varsa, piyasa mekanizması finansal sermayeyi dağıtmada o denli adaletsiz olacaktır. Dolayısıyla Gerschenkron (1968: 77-97)’a göre, görece geri kalmış ülkelerde kurumların temel işlevi, finansal kaynakları mobilize etmek ve bu kaynakları sermaye yoğun endüstrilere yatırmaktır. Bu nedenle özellikle sermaye piyasası gelişmemiş geç endüstrileşen ülkelerde,

devlet ve bankalar bu görevi üstlenmekte, kurumlar endüstriyel gelişim sürecinde bir sıçramanın gerçekleşmesi için varolması gereken ön koşulların yerini almaktadır (Sylla, 1991: 49-50).

Bu bağlamda endüstriyel gelişme sürecinin başlangıcında olan ülkeleri geri kalmışlık derecesine göre sınıflandıran Gerschenkron'a göre, ülkelerde görece geri kalmışlık derecesi büyüdükçe bireyler ve firmalar aracılığıyla oluşan sermaye birikimi işlevi önce bankalar sonra da devlet tarafından üstlenilmekte ve endüstrileşme süreci ancak belli kurumların katkıları oranında hızlanabilmektedir. Böylece endüstrileşme süreci hangi etkenlerin bu süreçte etkili olduğu hususunda farklılıklar gösterirken, bu süreçler açısından değişik özellikler taşıyan farklı ülke grupları ortaya çıkmaktadır (Polat, 2016: 9). Gerschenkron (1970: 112)'a göre, endüstrileşmenin öncüsü olan İngiltere'de yerli kapitalistlerin sahip olduğu toplam sermaye endüstrileşmenin finansmanında temel rol oynarken, ılımlı gerikalmışlığa sahip Almanya ve Avusturya'da yatırım ve ticari bankacılığı birlikte gerçekleştiren çok işlevli (evrensel) bankalar sermaye oluşumunda ve sermayenin hareketliliğinin sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte Avusturya'da 1873 yılında yaşanan kriz ve etnik kökenli çatışmalar, ülkenin sahip olduğu coğrafi özelliklerin denizyolu ulaşım sistemine pek elverişli olmaması, doğal kaynakların azlığı, bürokratik yapısı ve anonim şirketler aleyhine olan mevzuat yapısı gibi ülkeye özgü koşullar Avusturya'da bankaların endüstrileşmeyi finanse etme kapasitesinin zaman zaman sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Avusturya'da bankalar sermaye sağlamada stratejik etken olarak kabul edilirken, devletin de sermaye temininde yardımcı rol üstlendiği görülmektedir (Good, 1984: 14; Good, 1991: 229-231). Öte yandan Gerschenkron gibi ülkeleri görece geri kalmışlık düzeylerine göre ayıran Richard Tilly (1998: 9), Avusturya'yı uç gerikalmışlığa sahip ülke olarak ele almış, ancak buna rağmen ılımlı geri kalmışlığa sahip Almanya ile mukayese edildiğinde Avusturya'da bankaların endüstrileşmenin niteliğini daha derinden etkileyerek endüstriyel gelişmelerin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini savunmuştur. Ülkede bankalar ve endüstriyel girişimler arasındaki ilişkinin oldukça yakın olduğunu öne süren Tilly (1998: 14)'e göre, 1913-1914 yılları arasında dokuz büyük Viyana bankası ağır endüstriye ait hisse senetlerinin %50'sini elinde tutmakta idi. Öte yandan Gerschenkron (1970: 112) tarafından çok geri kalmış ülke olarak ele alınan Macaristan'da ise, endüstrileşme devletin gayretleriyle finanse edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Avusturya ve Macaristan'ın görece geri kalmışlık derecesi ve buna bağlı olarak ülkelerde ortaya çıkan kurumsal değişimler Gerschenkron'cu teorik çerçeve ile uyumludur (Komlos, 1983: 113; Good, 1991: 219). Bu bağlamda ikili monarşinin parçaları olan iki devletin endüstrileşme tecrübelerinin birbirinden farklı kurumsal özellikler göstermesi de oldukça dikkat çekicidir.

Dolayısıyla bu çalışma, bir yandan endüstrileşme sürecine geç giren Avusturya ve Macaristan'ın bu sürece girmesinde etkili olan öğelerin ve kurumsal değişimlerin irdelenmesini amaçlarken, diğer yandan iki ülkenin endüstrileşme süreçlerinin gösterdiği özellikleri karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Her iki ülkede de endüstrileşme çabaları ilk olarak 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, ülkelerin endüstrileşme süreci Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar devam etmiştir. Bu nedenle çalışmada, ikili monarşiyi oluşturan bu devletlerin endüstrileşme süreçlerinin ivme kazandığı, 1850-1913 dönemi ele alınmaktadır.

2. Avusturya ve Macaristan'ın Endüstrileşme Süreçlerinin Değerlendirilmesi

Gerschenkron (1962: 44)'a göre bir ülke ne kadar geç endüstrileşirse o ülkede endüstrileşmenin başlangıcında yapılan yatırımlar ve çıktı oranında o denli ani ve büyük sıçramalar yaşanacaktır. Ancak Gerschenkron'un tezinde belirttiği görüşün aksine, Nachum Gross (1968: 36), Rudolph (1976: 8-13) ve Kausel tarafından hesaplanan endüstriyel üretim endekslerine göre Avusturya ve Macaristan'da endüstriyel üretim artış oranında ani ve büyük sıçramalar yaşanmamış, endüstriyel gelişme yavaş adımlarla ilerlemiştir (Komlos, 1983: 91; Eddie, 1989: 816; Good, 1991: 219-221; Schulze, 1997a: 295; Schulze, 2000: 323). Avusturya'da endüstriyel gelişmenin tedrici olarak ortaya çıktığını öne süren Gross (1968: 36)'a göre, 1841-1865 döneminde endüstriyel üretim artış hızı %2,2, 1865-1880 döneminde %4,09 ve 1880-1911 döneminde %3,42 olarak gerçekleşmiştir. Avusturya'da 1890'lı yıllar öncesi dönemde endüstrileşme süreci daha hızlı adımlarla ilerlemiştir. Yine Gross (1971: 898-916), 1831-1913 yılları arasında Avusturya'nın ekonomik büyüme ve kömür tüketimini ele aldığı çalışmasında da kömür tüketimindeki artış hızının 1890'lı yıllar öncesi dönemde daha yüksek olduğunu öne sürmüştür. Örneğin; 1851-1873 döneminde Avusturya'da kömür tüketimindeki artış

hızı %10,4 iken, 1882-1900 döneminde %4,1 ve 1900-1913 döneminde ise %3,6 olarak gerçekleşmiştir (Gross, 1971: 902). Rudolph (1975: 3-25)’a göre ise; Avusturya’nın endüstriyel gelişme süreci hızlı büyüme ve durgunluk dönemlerinin birbirini takip etmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Ülkede 1879-1883 döneminde, 1888-1895 yılları arasında, 1903-1907 döneminde ve 1910-1912 yılları arasında yapısal değişimler ortaya çıkmış, kişi başına düşen gelir düzeyi yükselmiştir. 1873-1879 yılları arasında, 1883-1888 döneminde, 1895-1903 yılları arasında ve 1907-1910 döneminde ise ülkede ekonomik durgunluk yaşanmıştır. Komlos (1983:1) ise, Avusturya’da 1872-1884 döneminde yıllık endüstriyel büyüme oranını %1,98, 1884-1896 döneminde %2,03, ve 1896-1907 yılları arasında ise %3,66 olarak hesaplamıştır. Avusturya’da meydana gelen ekonomik dalgalanmalar ile tarımsal ve endüstriyel kesime uygulanan faiz oranı farklılıklarının değişimi arasında sıkı bir ilişki olduğunu savunan Rudolph’a göre; endüstriyel üretim hacminin arttığı ekonomik canlanma dönemlerinde endüstride fon talebinin artması, bu sektöre uygulanan faiz oranının yükselmesine ve iki kesim arasındaki faiz oranı farklılıklarının azalmasına neden olmuştur (Good, 1977: 906).

Öte yandan, Macaristan’da da endüstriyel üretim artış oranında ani ve büyük sıçramalar meydana gelmemiş, ülkenin endüstriyel gelişme süreci Avusturya’ya benzer biçimde hızlı büyüme ve durgunluk dönemlerinin birbirini takip etmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere, Macaristan’da 1861-1872 döneminde endüstriyel büyüme oranı %1,48, 1872-1884 yılları arasında %5,46, 1884-1896 döneminde %3,58, 1896-1907 yılları arasında %1,64 ve 1907-1912 döneminde ise %4,93 olarak gerçekleşmiştir (Komlos, 1983: 147).

Tablo 1. Macaristan ve Avusturya’da Yıllık Endüstriyel Büyüme Oranı (1861-1913)

Yıllar	Avusturya	Macaristan
1861-1872	3,23	1,48
1872-1884	1,98	5,46
1884-1896	2,03	3,58
1896-1907	3,66	1,64
1907-1912	1,72	4,93

Kaynak: Komlos (1983: 1).

1861-1912 döneminde Avusturya ve Macaristan’ın yıllık endüstriyel büyüme oranlarına ayrı ayrı bakıldığında; iki ülke arasındaki sermaye hareketliliğinin ülkelerin endüstrileşme süreçlerinde önemli rol oynadığı dikkati çekmektedir (Komlos, 1983: 182; Pammer, 1998: 141; Gross, 2000: 325). 1872-1884 döneminde Avusturya’dan Macaristan’a doğru gerçekleşen sermaye hareketi, Macaristan’ın endüstriyel büyüme oranında artışa neden olmuştur. 1893-1896 döneminde ise, Macaristan’a giren Avusturya sermayesinin 1,3 milyar kronu Avusturya’ya geri dönmüştür (Schulze, 1997a: 290-292). Bu dönemde Avusturya’da endüstriyel büyüme oranı artarken, Macaristan’da ise bu oran düşmüştür (Schulze, 2000: 324). Dolayısıyla iki ülkenin endüstriyel büyüme oranlarında meydana gelen dalgalanmalar, sermaye arzında meydana gelen değişiklikler ile açıklanabilir.

Tablo 2. Seçili Avrupa Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Endüstrileşme Oranları (İngiltere 1900=100)

Ülkeler	1830	1880	1913
İngiltere	25	87	115
Fransa	12	28	59
Almanya	0	25	85
Avusturya-Macaristan	8	15	32
İtalya	8	12	26
Rusya	7	10	20

Kaynak: Tilly (1998: 9).

Özellikle 1880'li yıllardan itibaren başlayan endüstrileşme çabaları, işçilerinde birbirinden bağımsız iki ayrı devletten oluşan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1913 yılında geç endüstrileşen ülkeler arasında girmesini sağlamıştır. Ancak Tablo 2'de görüldüğü gibi; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun endüstriyel performansı geç endüstrileşen ülkeler içinde yer alan İtalya ve Rusya ile mukayese edildiğinde görece yüksek iken, erken endüstrileşen ülkeler İngiltere ve Fransa'ya göre düşük kalmıştır.

2.1. Avusturya ve Macaristan'da 1860 Öncesi Endüstriyel Girişimler

Avusturya'da endüstrileşme alanındaki ilk gelişmeler 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır (Gross, 1968a: 80; Rudolph, 1975: 4-8; Good, 1977: 907; Komlos, 1983: 90; Cameron, 1985: 8). Örneğin; 1780'li yıllarda iplik eğirme fabrikalarında istihdam edilen işgücü 210.000 kişi iken, 1790'lı yıllarda 450.000-500.000 kişiye ulaşmıştır (Rudolph, 1975: 16). Yine Avusturya'da 1797-1800 yılları arasında pamuklu dokuma endüstrisinde toplam üretim %300 artarken, 1796-1803 yılları arasında demir üretimindeki yıllık artış %4,5 olarak gerçekleşmiştir (Komlos, 1983: 93). Komlos (1983: 94)'a göre; 18. yüzyılın sonunda devletin izlediği mali politikalar ve para politikaları endüstriyel alanda yaşanan bu gelişmelerde önemli rol oynamıştır. Avusturya hükümeti, özellikle askeri harcamaların artması ile oluşan bütçe açıklarını kapamak için emisyonla başvurmuş, 1795-1802 yılları arasında emisyon hacmi 10 kat artmıştır. 1802-1826 yılları arasında ise, Avusturya'da devlet harcamalarının azalması ekonomide durgunluk yaşanmasına neden olmuştur (Komlos, 1983: 95).

Avusturya'da mekanik güce dayanan seri üretim anlayışı ile endüstrileşme ise asıl olarak 1830'lu yıllarda ortaya çıkmıştır (Blum, 1943: 36; Rudolph, 1975: 17; Komlos, 1983: 96-100; Good, 1991: 221-232). Bu dönemde tarımda ve endüstride buharlı makine kullanımı yaygınlaşmış, demiryolu yapımı hızlanmış ve 1848'de ülkenin iktisadi geriliğini yansıtan serflik rejimi ortadan kaldırılmıştır (Blum, 1943: 24; Rudolph, 1975: 11; Komlos, 1983: 106; Good, 1991: 226). Örneğin; Avusturya'da tekstil endüstrisi, imalat sektöründe makineleşmeyi başaran ilk endüstri dallarından biri olmuş, 1841'de tekstil endüstrisinde iş kapasitesi 988.248 adet iken 1847'de 1.356.180'e ulaşmıştır (Blum, 1943: 36). Yine, 1830'lu yıllardan itibaren hızlanan demiryolu yapımı ülkenin endüstrileşmesi üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Avusturya'da demiryollarının inşa edilmesi pik demir talebini arttırmış ve buna bağlı olarak, pik demir ve kömür üretimi artmıştır. 1841-1847 döneminde kömür üretimi yıllık ortalama %300 artmış, 727.379 ton olarak gerçekleşmiştir (Blum, 1943: 36). Tablo 3'te görüldüğü gibi, Avusturya'da 1784-1847 yılları arasında demir, pamuklu ve yünlü dokuma endüstrileri, 1803-1826 ekonomik durgunluk dönemi hariç, gözle görülür bir hızla büyümüştür.

Tablo 3. Avusturya'da 1784-1847 Yılları Arasında Bazı Endüstrisi Dallarının Ortalama Yıllık Büyüme Oranı

Yıllar	Demir (%)	Yıllar	Pamuklu Dokuma (%)	Yıllar	Yünlü Dokuma (%)
1784-1803	2,0	1781-1802	3,7	-	-
1803-1826	0,2	1802-1825	0,7	1814-1824	0,5
1826-1835	3,5	1826-1835	11,1	1824-1835	3,9
1835-1847	4,7	1835-1847	8,5	1835-1846	1,2

Kaynak: Komlos (1983: 99).

Macaristan'da ise buharlı makine kullanımına 1830'lu yılların sonundan itibaren değirmencilik sektöründe geçilmiş, bu endüstride kullanılan buharlı makine sayısı 1850'de 6 adet iken, 1860'da 39 ve 1870'de 176 adet olarak gerçekleşmiştir (Komlos, 1983: 133). Ayrıca demiryolu yapımı demir ve çelik üretiminin hızla artmasını sağlamış, 1847-1864 yılları arasında demir ve çelik üretimi yıllık %8,6 artmıştır (Komlos, 1983: 118). Öte yandan Macaristan'da bu dönemde mamul malların toplam ihracat içindeki payı da artmış, 1841'de toplam mamul mal ihracat değeri 3,5 milyon kron iken, 1847'de 5,2 milyon kron olarak gerçekleşmiştir (Eddie, 1977: 345).

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ilk yarısında özellikle Bohemya başta olmak üzere ikili monarşinin bir kanadı olan Avusturya'da endüstride kapitalist ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Avusturya'da başta

dokuma endüstrisi olmak üzere, mekanizasyonun uygulandığı, “özgür” işçi kullanan özel girişimin elinde bir fabrika yapısının ortaya çıktığı ve dolayısıyla endüstrileşmenin ilk belirtilerinin gözüktüğü söylenebilir. Örneğin; Avusturya’da 1828 yılında 1.700 fabrika bulunurken, 1841 yılında kurulan fabrikaların sayısı 4.400’e ulaşmıştır (Komlos, 1983: 102). Ancak 19. yüzyılın ilk yarısında ikili monarşinin diğer kanadı olan Macaristan’da ise, ekonomik yapı tarıma dayalı niteliğini büyük ölçüde korumuş, bu dönemde sadece değirmencilik ve madencilik sektörlerinde önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır (Eddie, 1977: 345). Bununla birlikte 19. yüzyılın ilk yarısında hem Avusturya hem Macaristan’da kişi başına düşen reel üretim, Batı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmıştır (Komlos, 1983: 100; Schulze, 2007: 191).

2.2. Avusturya ve Macaristan’da 1860 Sonrası Endüstriyel Girişimler

1867 yılında Avusturya ve Macaristan arasında imzalanan uzlaşma anlaşmasıyla birlikte ikili monarşi oluşturulmuş, bu anlaşma çerçevesinde iki ülke arasındaki gümrük vergileri kaldırılmış ve 1878 yılında ortak merkez bankası kurulmuştur (Eddie, 1989: 821). Örneğin; iki ülke arasında gümrük birliğinin kurulmasından elde edilen kazanç ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasının %1,5’u kadar gerçekleşmiştir (Komlos, 1983: 215). Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan siyasi, idari ve ekonomik yapıdaki değişimler hem Avusturya hem de Macaristan’ın endüstriyel gelişme sürecinde etkili olmuştur (Barcsay, 1991: 216).

1867-1873 döneminde Avusturya ve Macaristan’da büyük ölçekli endüstriyel yatırımlar artmış, demiryolu yapımı hızlanmış ve eski üretim tekniklerinin yerini yeni üretim teknikleri almıştır (Rudolph, 1976: 11). Avusturya’da 1866’da 4.145 kilometre olan demiryolu uzunluğu, 1872’de 9.344 kilometreye ulaşmıştır (Eddie, 1989: 876). Avusturya’da demiryolları yapımının geriye doğru bağlantı etkisi ile pik demir üretimi 1867’de 182.670 ton iken 1873’de 320.000 tona yükselmiş, çelik üretimi ise 1867-1873 döneminde yıllık %43 artmıştır (Schulze, 1993: 32). Öte yandan bu dönemde Avusturya’da başta şeker, tekstil ve bira yapım endüstrileri olmak üzere tüketim malları endüstrileri gelişmeye devam etmiştir (Rudolph, 1976: 47; Komlos, 1983: 130; Schulze, 1993: 32; Schulze, 1997a: 288). 1866-1873 yılları arasında 116 adet yeni şeker fabrikası ve 28 adet yeni tekstil fabrikası kurulmuştur (Schulze, 1993: 32). Ayrıca makine yapım endüstrisinin büyümesi ile birlikte sermaye malları üretimi de hızla artmıştır (Schulze, 1997a: 290).

Diğer yandan, 1867 ve 1868 yıllarında Avrupa ülkelerinin çoğunda tarımda kötü hasat yaşanmasına rağmen, Macaristan’da tahıl üretimi ve ihracatı artmıştır (Eddie, 1989: 858-859). Ülkede artan tahıl ihracatıyla demiryolu yapımı hızlanmış, 1867’de 2.160 kilometre olan toplam demiryolu uzunluğu, 1873’de 6.253 kilometre olarak gerçekleşmiştir (Eddie, 1989: 876). 1864-1873 döneminde Macaristan’da taş kömürü üretimi yıllık %8 ve linyit üretimi yıllık %16 artmıştır (Komlos, 1983: 129). Öte yandan taş kömürü üretimi ile birlikte ithalatı da artmış, ülkenin endüstrileşme sürecine girişi hızlanmıştır (Rudolph, 1976: 45; Eddie, 1977: 350). Yine bu dönemde özellikle sermaye yoğun üretim teknolojisinin kullanımını gerektiren cam üretimi hızla artmış, toplam cam üretiminin 2/3’ü ihraç edilmiştir (Rudolph, 1976: 55). Macaristan’da 1867-1873 döneminde toplam sermaye yatırımlarının %6’sı endüstriyel yatırımlardan oluşmuştur (Komlos, 1983: 131). Dolayısıyla bu dönemde Macaristan’da endüstrileşme süreci Avusturya’ya göre daha hızlı adımlarla ilerlemiştir (Komlos, 1983: 114). Ancak bazı görüşlere göre, “kurucu dönem” anlamına gelen birinci “Gründerzeit” döneminde yaşanan endüstriyel gelişme, Avusturya ve Macaristan’da endüstriyel dönüşüme neden olmamıştır (Rudolph, 1975: 4; Good, 1977: 907; Cameron, 1985: 8).

Avusturya’da 1867-1873 döneminde yaşanan endüstriyel gelişme 1873 yılında başlayan ekonomik durgunluk ile kesintiye uğramıştır (Komlos, 1978: 288; Komlos, 1983: 113-131). 1871-1879 yılları arasında imalat üretimi yıllık ortalama %0,32 azalmıştır (Schulze, 1993: 25). Yine 1873 yılında Avusturya’da endüstriyel girişimlere ve bankalara ait menkul kıymetler %60 değer kaybetmiştir. 1880’li yıllara kadar Avusturya tahvillerine karşı duyulan güvensizlik nedeniyle tasarruf sahiplerinin endüstriyel yatırımlara aktardığı fonlar azalmıştır (Komlos, 1983: 169). 1873 krizi ile birlikte ülkede demiryolu yapımı da kesintiye uğramış, bu dönemde demiryolları yapımı faaliyeti azalmıştır. 1870-1874 döneminde Avusturya’da yıllık ortalama lokomotif üretimi 334 adet iken, 1875-1880 yılları arasında bu rakam 118 olarak gerçekleşmiş, ülkedeki en büyük lokomotif fabrikasında çalışan işgücü sayısı ise 1872-1876 döneminde 2.460 kişiden 650’ye inmiştir. 1873-1875 yılları arasında demiryolu yapımına ait makine ve teçhizat üretimindeki artış, 1873 krizinden önce verilen siparişlerin tamamlanmasından kaynaklanmıştır (Schulze, 1993: 35; Schulze, 1997a: 289). Ayrıca bu

dönemde demiryolları yapımı için gerekli olan ray ihtiyacının büyük bölümü ithalat yoluyla karşılanmış, bu nedenle demiryolları yapımının geriye doğru bağlantı etkisi çok düşük kalmıştır (Rudolph, 1976: 23; Komlos, 1983: 160; Schulze, 1997a: 289). 1873 krizi başta bira ve şeker endüstrileri olmak üzere tüketim malları endüstrisine de olumsuz etkilemiştir. 1873-1880 yılları arasında bira endüstrisinde üretim hacmi %17 azalmıştır. Şeker endüstrisi ise 1878-1879 döneminde yeniden canlanmasına rağmen, 1880'li yıllarda dünya şeker piyasasında ortaya çıkan kriz 1885-1886 döneminde şeker üretiminin %40 azalmasına neden olmuştur (Rudolph, 1976: 58; Schulze, 1993: 39; Schulze, 1997a: 289-290). Öte yandan, şeker endüstrisinde makineleşme düzeyinin yüksek olması nedeniyle, bu endüstrinin gerilemesi, makine yapım endüstrisine olan talebin de azalmasına yol açmıştır (Schulze, 1993: 38; Schulze, 1997a: 290). Bu dönemde şeker endüstrisi başta olmak üzere ulusal endüstrilerde, sadece eskiyen makine ve donanımların yenilenmesi, makine endüstrisi için talep yaratmıştır (Schulze, 1993: 32; Schulze, 1997a: 290). Ayrıca bu dönemde bankaların kredi yaratma politikaları ve girişimcilere yaptıkları yardımlar da azalmıştır (Good, 1974: 74; Good, 1984: 168; Schulze, 1997a: 286; Schulze, 2007: 206). Bununla birlikte Avusturya'da 1873 krizi nedeniyle yaşanan ekonomik durgunluğa rağmen, linyit kömürü madenciliği hızla gelişmeye devam etmiş, 1880'li yıllarda linyit kömürü madeninin %50'si ihraç edilmiştir (Rudolph, 1976: 49).

1873 krizinden sonra Avusturya'da ekonomik durgunluk yaşanırken, 1870'li yılların sonundan itibaren Macaristan'da endüstriyel gelişmeler hızlanmıştır (Komlos, 1983: 131; Schulze, 2000: 314-315). Bu dönemde Macaristan özellikle kamuya ait menkul kıymet ihraç ederek sağladığı fonları endüstriyel gelişme için gerekli olan sabit sermaye yatırımlarına yöneltmiştir (Komlos, 1983: 113; Eddie, 1989: 877). Örneğin; 1872'de ülkedeki sosyal sabit sermaye yatırımlarının toplam değeri 248.800.000 kron iken, 1878 yılında 581.600.000 kron ve 1896 yılında 2.442.600.000 kron olarak gerçekleşmiştir (Komlos, 1983: 148-167). Yine bu dönemde Macaristan'da makine yapım, pamuklu dokuma, şeker ve gemi yapım endüstrilerinde sermayenin karlılık oranları artmış, 1862-1874 yılları arasında ham şeker üretimi yıllık %7,6 artarken, 1874-1883 yılları arasında bu oran %11'e yükselmiştir. Aynı dönemlerde pamuklu dokuma endüstrisi üretimindeki yıllık artış oranı ise, sırasıyla %4 ve %14 olarak gerçekleşmiştir (Komlos, 1983: 126). Öte yandan, Avusturya ile mukayese edildiğinde Macaristan'da sermaye malları endüstrilerine yapılan yatırımlardaki artış oldukça yüksek gerçekleşmiş, ülkede makine yapımı en hızlı gelişen endüstri dalı olmuştur (Rudolph, 1976: 48; Good, 1991: 229; Schulze, 1993: 64; Schulze, 1997a: 291). Örneğin; makine yapım endüstrisinin 1872-1882 döneminde yıllık ortalama büyüme oranı Avusturya'da %-1,7, Macaristan'da %5,33 olarak gerçekleşmiştir (Schulze, 1997a: 285). Özellikle tarımsal kesimde makineleşme oranının giderek artması ve demiryolu yapımının hızlanması makine endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin; 1870'li yılların sonundan itibaren hızla gelişen değirmencilik sektörünün makine endüstrisine olan talebi toplam makine endüstrisi üretiminin %30'u kadardı (Schulze, 1993: 63-79).

1880'li yılların sonundan itibaren Avusturya'da yeniden canlanma eğilimleri ortaya çıkmış, bazı endüstri dallarında üretim hacmi artmıştır (Schulze, 1993: 25). Tarımsal alanlarda makine kullanımının yaygınlaşması, makine endüstrisinin hem yurtiçi piyasasının gelişmesini, hem de ihracatının artmasını sağlamıştır (Schulze, 1997a: 294-295). Yine Avusturya'da 1880'li yılların sonundan itibaren elektrik enerjisi endüstrisi gelişmiş, birçok endüstride elektrik enerjisi kullanımı artmıştır (Schulze, 1997a: 293). İmalat endüstrisinde elektrik enerjisi ile çalışan buharlı makinelerin kullanım oranı %57'ye ulaşmış, bu durum ülkede makine endüstrisine olan talebin artmasına neden olmuştur (Schulze, 1997a: 293). Ayrıca 1880'li yılların sonundan itibaren Avusturya'da şeker üretiminin yeniden artması tarımsal kesimin ticarileşmesinde önemli rol oynamıştır (Rudolph, 1976: 47). Ülkede şeker endüstrisindeki büyüme kömür üretimi için de güçlü bir talep yaratılmasını sağlamıştır (Rudolph, 1976: 48).

1880'li yıllarda Macaristan'da ise tekstil, şeker, demir ve çelik gibi bazı endüstri dalları hızlı bir gelişme göstermeye devam etmiştir (Eddie, 1989: 867). Avusturya ve Macaristan arasında ticaret hacminin artması, demiryolu yapımının hızlanması, demiryolu yapımındaki artışın demir-çelik üretimi için güçlü bir talep yaratması ve 1870'lerin sonundan itibaren yüksek gümrük tarifeleri politikası izlenmesi bu dönemde ortaya çıkan ekonomik gelişmede önemli rol oynamıştır (Rudolph, 1976: 22-29; Eddie, 1989: 825).

1870'li ve 1880'li yıllarda Avusturya'da endüstriyel gelişmenin kesintiye uğramasının, aynı dönemde Macaristan'da endüstriyel gelişmenin ivme kazanmasının en önemli nedeni; Avusturya'dan Macaristan'a

sermaye akışıdır³ (Komlos, 1983: 113-176–179; Pammer, 1998: 151). Bu dönemde Macaristan’da birçok endüstri dalında sermayenin karlılık oranları artmasına rağmen, ülkede tasarruf sahipleri endüstriyel yatırımlara fon aktarmak yerine, kamuya ait menkul kıymetleri satın almayı tercih etmiştir. Örneğin; 1881 yılında endüstride sermayenin karlılık oranı ortalama %7 iken, endüstriyel yatırımlara aktarılan fon miktarı 14,2 milyon kron olarak gerçekleşmiştir. Oysa aynı yıl, kamuya ait menkul kıymetlerin getiri oranı %5,6 iken, Macar hükümeti 50 milyon kron değerinde menkul kıymet ihraç etmiştir (Komlos, 1983: 170). Bu nedenle 1870’li yılların sonundan itibaren Avusturya’dan Macaristan’a sermaye akışının hızlanması ülkedeki sermaye birikimi sorununun çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Böylece hem Avusturyalı yatırımcılardan ülkeye gelen sermaye, hem iç tasarruflar Macar hükümeti tarafından bir yandan bankalar ve endüstriyel girişimler arasında dağıtılmış, diğer yandan sosyal sabit sermaye yatırımlarına aktarılmıştır (Komlos, 1983: 113). Dolayısıyla özellikle Avusturya sermayesi Macaristan’da ulusal endüstrinin yaratılmasında teşvik edici rol üstlenmiş ve endüstri için gerekli ulusal sermaye birikimini hızlandırmıştır (Komlos, 1983: 126). Örneğin; 1878 yılında Macar hükümetine ait menkul kıymetlerin %15’i Avusturyalı yatırımcıların elinde iken, 1893 yılında bu rakam %60’a yükselmiştir (Schulze, 1997a: 290-292; Pammer, 1998: 142). Oysa ki; 1867 yılından önce endüstrileşmenin başlangıcında olan Avusturya’dan Macaristan’a sermaye akışı çok sınırlı kalmış, bu dönemde Macaristan’da meydana gelen endüstriyel gelişmeler de yetersiz olmuştur. Dolayısıyla ikili monarşinin iki kanadı arasındaki sermaye hareketliliğinde meydana gelen bu değişim, endüstriyel gelişmenin de coğrafi dağılımını belirlemiştir (Komlos, 1983: 167-191; Gross, 2000: 324; Schulze, 2000: 314-326).

März’a göre, Avusturya’da endüstriyel sıçrama 1895 yılından sonra demir almış, 1905-1913 yılları arasında ise ivme kazanmıştır (Good, 1974: 73; Rudolph, 1976: 4-5; Cameron, 1985: 8). 1895-1913 yılları arasında çok işlevli (evrensel) bankalar finansal kaynaklarını yeniden endüstri dallarına yönlendirmiş, bu kaynaklar sayesinde ülkede yeni endüstriler yaratılmıştır (Good, 1974: 73-74; Rudolph, 1976: 11; Eddie, 1989: 822; Schulze, 1997a: 286). März’ın görüşünü destekleyen Rudolph (1976: 13)’a göre; 1905-1912 döneminde yıllık ortalama endüstriyel çıktı büyüme oranı %4,1 olarak gerçekleşmiştir. 1905-1912 döneminde metalurji endüstrisinde yıllık büyüme oranı %7, mühendislik endüstrisinde %8, gıda malları endüstrisinde %2,1 ve tekstil endüstrisinde %4,1 olmuştur. Öte yandan yine Rudolph (1976: 33)’a göre, 1903-1907 dönemi, Avusturya ekonomisinin en hızlı büyüdüğü dönem olmuştur. 1904-1908 döneminde demir-çelik endüstrisinde istihdam edilen işgücü %33, makine yapım endüstrisinde %40 ve pamuklu dokuma endüstrisinde %23 artmıştır (Rudolph, 1976: 34). Avusturya’da imalat endüstrisi içinde en hızlı büyüyen endüstri dalı ise makine yapım endüstrisi olmuş, Avusturya 1913 yılında dünya ülkeleri arasında, makine endüstrisi üretimi açısından A.B.D, İngiltere ve Almanya’nın ardından dördüncü sırada yer almıştır (Schulze, 1993: 19; Schulze, 1997a: 282-284). 1907-1913 yılları arasında elektrik enerjisi endüstrisinde faaliyet gösteren fabrikaların sayısı yaklaşık iki katına çıkarken, elektrik üretimi yıllık %18 artmıştır (Schulze, 1997a: 293).

Erken endüstrileşen ülkeler ile mukayese edildiğinde hızlı endüstriyel büyümeye sahip bir ülke olan Avusturya’da 1885-1894/1905-1913 döneminde yıllık ortalama endüstriyel üretim artış oranı %3,4 iken, Fransa’da aynı dönemde bu oran %2,1 ve İngiltere’de ise %1,9 olarak gerçekleşmiştir. Ancak diğer geç endüstrileşen ülkelerle karşılaştırıldığında Avusturya’da bu oran görece düşük kalmıştır. Örneğin; Almanya’da 1885-1894/1905-1913 döneminde yıllık ortalama endüstriyel üretim artış oranı %4,3 olarak gerçekleşmiştir (Gross, 1971: 910; Rudolph, 1975: 14). Avusturya’da bu dönemde finansal sistemde meydana gelen değişimlere bakıldığında da benzer durum ortaya çıkmaktadır. 1881-1900 döneminde sabit fiyatlarla finansal kurumların toplam varlıklarındaki artış %5,1, 1901-1913 döneminde ise %5,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran İngiltere ve Belçika ile mukayese edildiğinde daha yüksek, ancak diğer geç endüstrileşen ülkelere göre düşük kalmıştır (Rudolph, 1976: 5).

Bazı görüşlere göre; Avusturya’da endüstrileşme çabaları sıçramaya dönüşmemiş, 1890’lı yıllardan itibaren kişi başına düşen reel gelir artmasına rağmen, bu artış oranı diğer Avrupa ülkeleri mukayese edildiğinde oldukça düşük kalmıştır (Good, 1974: 76-83; Rudolph, 1976: 5; Cameron, 1985: 14; Schulze, 1997b: 19; Gross, 2000: 328; Schulze, 2000: 323). Endüstriyel gelişme Avusturya ve Macaristan’da eşzamanlı olarak başlamamış, bu durum hem Avusturya hem de Macaristan’ın endüstrileşme sürecini olumsuz etkilemiştir (Cameron, 1985: 16). Ayrıca Avusturya ekonomisinde tarımsal verimlilik yükseltilmediği için, kitle tüketimine yönelik bir iç pazar oluşumunu yaratacak talep artışı gerçekleşmemiştir. Bu yapının doğal bir

sonucu olarak ülkede endüstri mallarına karşı iç talep düşük kalmıştır. Ülkenin endüstri sektörünün tarımsal kesime bağımlılığı ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru azalmaya başlamıştır (Rudolph, 1975: 11). Ayrıca Avusturya maliye bakanı Ernest von Koerber tarafından hazırlanan ve kapsamlı ekonomik reform girişimlerinin yer aldığı "Koerber Planı"nın, Avusturya ve Macaristan'da giderek artan ulusal gerilimler ve etnik gruplar arasındaki çatışmalar nedeniyle başarısızlığa uğraması her iki ülkede de endüstriyel hamlenin yaşanmasını engellemiştir. (Gerschenkron, 1977: 29-33)

Endüstrileşme sürecine Avusturya'ya göre daha geç giren Macaristan'da ise, 1871-1912 yılları arasında tarımsal verimlilikteki artış gıda malları endüstrisinin gelişmesini sağlamıştır (Good, 1974: 83; Eddie, 1989: 860; Good, 1991: 226; Schulze, 2007: 190). 1850'li yıllardan itibaren değirmencilik hızla gelişmiş, 1913 yılında Macaristan'un ihracatında dünyanın en büyük ikinci ülkesi haline gelmiştir. Ayrıca 1867-1913 yılları arasında Macaristan'da endüstriyel üretim hacmi 14 kat artmıştır. Ülkenin yıllık endüstriyel büyüme oranları diğer Avrupa ülkeleri ile mukayese edildiğinde gözle görülür büyüme dikkati çekmektedir (Barcsay, 1991: 217). Ancak buna rağmen endüstrileşme sürecinin büyük bölümünde bir tarım ülkesi olan Macaristan'da, ekonomik değişimin hızını tarımsal kesim belirlemiş, ülkenin endüstrileşme sürecinde gıda malları endüstrisi en önemli endüstri dalı olmuştur (Eddie, 1977: 345).

Sonuç olarak, hem Avusturya hem de Macaristan'da endüstriyel sıçramanın başlangıcında özellikle tüketim malları endüstrilerinde kapitalist bir gelişmenin ortaya çıktığı görülmektedir (Good, 1991: 219; Schulze, 1997a: 297). Örneğin; Avusturya'da geleneksel tüketim malları endüstrileri içinde yer alan tekstil endüstrisinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı 1841'de %40 iken, makine yapım endüstrisinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı %14, kimya ve elektrik endüstrilerinin payı ise %2 olarak gerçekleşmiştir. 1911 yılında ise özellikle yünü dokumacılık ve keten endüstrilerindeki büyümenin yavaşlaması tekstil endüstrisinin ekonomideki görece öneminin azalmasına neden olmuş, tekstil endüstrisinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı %25'e düşmüştür (Gross, 1968b: 62; Rudolph, 1975: 10). Yine 1911'de makine endüstrisinin payı %20'ye, kimya ve elektrik endüstrilerinin payı %12'ye yükselmiş, gıda malları ve tütün endüstrilerinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı ise %28 olarak gerçekleşmiştir (Gross, 1968b: 62). Bu bağlamda Gerschenkron'un bir ülke ne kadar geç endüstrileşirse o kadar sermaye yoğun mal üretir hale gelir görüşü Avusturya ve Macaristan'ın endüstrileşme süreçleri ile uyumlu değildir.

3. Avusturya ve Macaristan'ın Endüstrileşme Sürecinde Ortaya Çıkan İkame Edici Ögeler

Gerschenkron'a göre, endüstrileşme için gerekli başlıca ön koşulların halihazırda mevcut olmadığı ya da kolaylıkla sağlanamadığı geç endüstrileşen ülkelerde bu ön koşulların yerine ikame edici ögeler yaratılmıştır. Bu ikame edici ögelerin hem planlanmamış piyasa etkileriyle ortaya çıktığı hem de bir ölçüde bilinçli tercihler olduğu söylenebilir. Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi'ne göre, ikame edici ögeler ülkelerin geri kalmışlık derecesi ile ilişkili olduğundan, öncelikle ülkeler geri kalmışlık derecesine göre sınıflandırılmaktadır. Bu çerçevede endüstriyel dönüşümü tarihsel akışa bırakmayan çok geri kalmış ülkelerde, endüstrileşme sürecini hızlandıran sistematik unsurları yaratan ikame edici öge devlet iken, görece geri kalmışlık düzeyi azaldıkça ikame edici öge olarak çok işlevli (evrensel) bankalar devletin yerini almıştır. Dolayısıyla ılımlı geri kalmışlığa sahip Avusturya'da ikame edici öge çok işlevli (evrensel) bankalar olmuş, çok geri kalmış ülke olarak kabul edilen Macaristan'da ise devlet endüstrileşmenin yönünü belirlemiştir.

3.1. İkame Edici Öge Olarak Çok İşlevli (Evrensel) Bankaların Avusturya'nın Endüstrileşme Sürecindeki Rolü

Batı Avrupa'nın büyük bölümünün ekonomik tarihi incelendiğinde, bankaların ülkelerin endüstrileşme sürecinde önemli rol oynadığını savunan Gerschenkron ve Schumpeter'e göre, bankalar demiryolu inşa etmek, madenleri işletmek, fabrikalar açmak, limanlar kurmak ve kentleri modernize etmek fonksiyonlarını üstlenmiş, altyapı yatırımlarını finanse edecek kadar büyük sermaye birikimi sağlamıştır (Tilly, 1998: 7-32). Gerschenkron'un yanı sıra Eduard März ve Karl Socher de, Avusturya'da bankaların özellikle büyük ölçekli endüstriyel yatırımların finansmanında önemli rol oynadığını savunmuştur (Rudolph, 1976: 3). Rudolph (1976: 55-104) ise, Gerschenkron'un Avusturya'nın endüstriyel gelişiminde bankaların önemli rol oynadığı görüşüne karşı çıkmış, Avusturya'da çok işlevli (evrensel) bankaların öncelikle büyük ölçekli ve düşük riskli endüstriyel girişimleri desteklediğini öne sürmüştür.

Avusturya'da 1750-1850 yılları arasında bankalar ile endüstriyel girişimler arasındaki ilişkiler oldukça zayıftı. Bu dönemde emekleme döneminde olan tekstil ve metalurji endüstrileri bankalardan bağımsız gelişme göstermiştir. Ticari bankalar riskli olduğu için, endüstriyel girişimlere de, demiryolları yapımına da uzun vadeli fon sağlayamamıştır (Rudolph, 1976: 93). Bu nedenle devlet bir yandan endüstrileri yüksek gümrük tarifeleriyle korumuş, diğer yandan da bu endüstrilerin gelişmesinin sübvansiyonlarla teşvik edilmesinde önemli rol oynamıştır (Rudolph, 1976: 92; Eddie, 1989: 870). Bu dönemde ülkede inşa edilen demiryollarının çoğu ya bizzat devlet tarafından ya da devletin özel sektöre demiryolları için verdiği teşviklerle kurulmuştur (Pammer, 2010: 138-139). Bu bağlamda, 1850'li yıllara kadar Avusturya'da sermaye piyasası gelişmediğinden ve ülkede bankacılık sistemi yeterli olmadığından, endüstrileşme için gerekli sermayenin temin edilmesinde devlet önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla bu dönemde ekonomideki yapısal değişimler ile bankalar arasında ilişki yoktur (Rudolph, 1976: 68).

Avusturya'da para ve bankacılık sistemi, 1855 yılında ilk yatırım bankasının kurulması ve endüstriyel işletmelerin kredi sorunlarını çözmeye yönelik tedbirlerin alınmasıyla endüstriyel gelişmeye katkı yapar hale gelmiştir (Rudolph, 1976: 93). 1867-1873 yılları arasında Avusturya'da 326 adet yatırım ve tasarruf bankası kurulmuş, ancak bu bankaların sadece %10'u finansal kaynakları harekete geçirmede etkili olabilmıştır (Barcsay, 1991: 217). Dolayısıyla 1860-1873 yılları arasında yatırım bankalarının kredi yaratma politikaları ve girişimcilere yaptıkları yardımlar artmaya başlamış, ancak yeterli bir düzeye ulaşamamıştır (Barcsay, 1976: 69).

Avusturya'da 1873 yılında başlayan ekonomik durgunluk mali yapısı zayıf bankaların ve finansal kurumların kapanmasına ve bankalar ile endüstriyel girişimler arasındaki ilişkilerin daha da zayıflamasına neden olmuştur. 1873-1888 yılları arasında bankaların endüstriyel gelişmeye aktardıkları kaynaklar iyice azalmıştır. Bu dönemde bankalar sadece 1873 krizinden önce fon sağladıkları metalurji ve şeker işleme endüstrilerini desteklemeye devam etmiştir (Rudolph, 1976: 79). Tarıma dayalı bir endüstri dalı olan şeker endüstrisinin, özellikle vergi yükümlülüklerini yerine getirmek ve işgücü ücretlerini ödemek için bankalara gereksinimi fazla olduğundan, bankalar şeker endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin satışlarının belirli bir oranı karşılığında özellikle orta ve büyük ölçekli firmalara uzun vadeli krediler açarak fon sağlamıştır (Rudolph, 1976: 99). Öte yandan bankalar kar oranları düşük olan firmalarla olan mali ilişkilerini sona erdirmeye haklarına da sahipti. Dolayısıyla kar amacı güden bankalar, şeker endüstrisinde yeni kurulan firmalara fon sağlamak yerine bu endüstride faaliyet gösteren eski ve karlı firmaları desteklemiş, 1880'li yılların başında firma başına 100.000-600.000 kron kredi vermiştir (Rudolph, 1976: 100-111). Bu bağlamda 1870'li ve 1880'li yıllarda bankalar tarafından yaratılan sermaye ile yeni endüstriler arasında ilişki bulunmamaktadır (Rudolph, 1976: 129).

1880'li yılların sonlarından itibaren Avusturya'da yeniden canlanma eğilimleri ortaya çıkmış, tarımsal ve endüstriyel üretim hacmi artmıştır. Bu nedenle bankalar ile endüstriyel girişimler arasındaki ilişkiler de güçlenmiştir (Rudolph, 1976: 105). Avusturya'da çok işlevli (evrensel) bankalar bu dönemde özellikle kömür endüstrisi üzere madencilik endüstrisinde faaliyet gösteren anonim şirketlere ait menkul kıymetlerin ihracında önemli rol üstlenmiş, bu şirketlerin sermaye stoku hızla artmıştır (Rudolph, 1976: 106-108). Örneğin; Anglo-Österreichische ve Creditanstalt bankaları sahip oldukları fonların büyük bölümünü kömür endüstrisine yöneltmiştir (Rudolph, 1976: 107). 1895 yılından itibaren ise bankalar ve girişimler arasındaki mali ve idari ilişkiler ivme kazanmış, çok işlevli (evrensel) bankalar finansal kaynakları madencilik endüstrisi dışında şeker, makine yapım ve elektrik endüstrilerine de yönlendirmiştir (Rudolph, 1976: 79-102). Bu dönemde bankaların toplam varlıkları içinde cari hesap kredilerinin payı %80-%90'lara ulaşmıştır (Rudolph, 1976: 80). 1904-1908 döneminde ise bankalar ve endüstriyel girişimler arasındaki ilişkiler doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde bankalar şeker işleme, metalurji, elektrik ve makine yapım endüstrilerinin yanı sıra 1880'li ve 1890'lı yıllardan farklı olarak tekstil endüstrisi ile de ilgilenmişlerdir. Örneğin; 1900-1912 döneminde tekstil endüstrisinde faaliyet gösteren anonim şirketlerin sayısı iki kat, sermaye stoku ise %150 artmıştır (Rudolph, 1976: 117). Yine 1907'de bankaların endüstriyel girişimlere açtığı borçlu cari hesap kredilerinin üçte biri tekstil endüstrisine aitti (Rudolph, 1976: 118).

Almanya'da çok işlevli (evrensel) bankalar endüstriyel girişimlere borçlu cari hesap kredileri açarak ve bu girişimlere ait uzun vadeli menkul kıymetleri ihraç ederek fon sağlamıştır. Avusturya'da ise, çok işlevli (evrensel) bankalar endüstriyel girişimlere yine borçlu cari hesap kredileri açarak fon sağlamış, ancak ülkede

sermaye piyasasının gelişmemiş olması nedeniyle bankalar uzun vadeli menkul kıymetleri kendi nam ve hesabına ihraç etmeyi tercih etmiştir. Böylece endüstriyel girişimler kısa vadeli faiz oranları ile uzun vadeli borçlanabilmişler, tasarruf sahiplerinin ve kurumlarının ellerinde bulunan fon fazlası ekonomi açısından verimli alanlara yatırılmıştır (Rudolph, 1976: 104). Dolayısıyla endüstriye kaynak aktarımı artmıştır (Rudolph, 1976: 157). Ayrıca 1890'lı yıllardan itibaren Avusturya hükümeti tarafından ihraç edilen altına dayalı tahvillerin getiri oranının azalması ile birlikte bankaların ellerinde bulunan sermaye miktarı daha da artmış, fon transferi hızlanmıştır (Rudolph, 1976: 103). Bununla birlikte 1870'li yılların sonuna kadar çok işlevli (evrensel) bankalar finansal riski azaltmak için endüstriyel alanda faaliyet gösteren anonim şirketlerin sermayesine iştirak etmişlerdir. Yine Avusturya'da bankalar, destekledikleri firmalardaki çıkarlarını koruyabilmek için firmaların yönetim kurullarında yer almıştır. Böylece mali piyasalarda karar almaya temel oluşturan bilginin tam ve doğru olarak elde edilmesi kolaylaşmış, kredi piyasasında yanlış kredi kararları ile ortaya çıkabilecek maliyetler azalmıştır (Rudolph, 1976: 105).

3.2. İkame Edici Öge Olarak Devletin Macaristan'ın Endüstrileşme Sürecindeki Rolü

Avusturya'dan farklı olarak çok geri kalmış ülke olarak ele alınan Macaristan'da ise, endüstrileşme devletin gayretleriyle finanse edilmiş, piyasanın etkin olmayışı nedeniyle devlet bizzat piyasanın yerine geçerek yabancı yatırımcılardan ülkeye gelen sermayeyi bir yandan bankalar ve endüstriyel girişimler arasında dağıtmış, diğer yandan endüstrileşmede önemli rol oynayan altyapı yatırımlarına yöneltmiştir (Katus, 1983: 257-258; Komlos, 1983: 147; Schulze, 1993: 65; Flandreau, 2006: 6). 1881-1909 yılları arasında çıkarılan yasalarla devlet endüstriyel girişimlere vergi muafiyeti sağlamış, ileri teknolojinin benimsenmesini, makineleşmeyi ve iş örgütlenmesinin hızla artmasını sağlamak için özel girişimlere doğrudan sübvansiyonlar vermiştir (Katus, 1983: 258; Komlos, 1983: 158; Barcsay, 1991: 217; Schulze, 1993: 87). Nitekim 1900-1914 yılları arasında ekonomik gelişmenin sağlanması için endüstriyel girişimlere verilen doğrudan sübvansiyonlar en yüksek seviyeye ulaşmış, bu dönemde endüstriyel girişimlerin sermayelerindeki 800.000.000 kronluk artışın %6'sı devlet tarafından karşılanmıştır (Komlos, 1983: 157).

Macaristan'da devlet ekonomiye doğrudan müdahale etmekle kalmamış aynı zamanda piyasayı teşvik edici stratejiler de izlemiştir. Macar devleti teşvikler ya da sübvansiyonlar yoluyla özellikle mesleki ve teknik eğitimin yayılmasını, teknik bilgi donanımına sahip nitelikli işgücünün artmasını sağlamıştır (Katus, 1983: 258). Örneğin; 1868-1914 döneminde endüstrileşme amacı için girişimcilere verilen sübvansiyonların %87'si beşeri sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik olmuştur. Yine bu dönemde, girişimcilere, endüstriyel işgücü başına neredeyse 34 kronluk teşvik verilmiş ki bu tutar işgücünün bir aylık geliri kadardı (Komlos, 1983: 157). Tablo 4'te görüldüğü gibi; Macaristan devleti doğrudan sübvansiyonlardan daha fazla mesleki ve teknik eğitim harcamaları yapmıştır. Buna rağmen, 19. yüzyılın sonunda Avusturya'da endüstriyel işgücü başına verilen teşvik tutarı Macaristan ile mukayese edildiğinde beş kat daha yüksekti (Komlos, 1983: 157).

Tablo 4. Avusturya ve Macaristan'da Devlet Sübvansiyonları, 1868-1909 (Bin Kron) (Yıllık Ortalama)

Yıllar	Macaristan			
	Mesleki ve Teknik Eğitim Harcamaları	Doğrudan Sübvansiyonlar	Toplam Sübvansiyonlar	Avusturya (Toplam Sübvansiyonlar)
1868-1874	13	31	44	680
1875-1878	30	22	52	1,425
1879-1884	211	128	339	1,865
1885-1892	465	112	580	3,912
1893-1896	892	461	1,353	5,450
1897-1901	1,861	1,046	2,907	7,752
1902-1905	-	904	-	-
1906-1909	-	2,450	-	-
1910-1914	-	4,000	-	-

Kaynak: Komlos (1983: 155).

Macaristan’da devlet demir, çelik, gemi yapım ve kimya endüstrileri gibi bazı ağır endüstri dallarının yanı sıra başta pamuklu dokuma endüstrisi olmak üzere tüketim malları endüstrisine de teşvikler sağlamıştır. Devletin sağladığı sübvansiyonlar ile pamuklu dokuma endüstrisi üretimi iki kat artmıştır (Komlos, 1983: 157). Ancak Macaristan’da devletin endüstriler için yaptığı teşvikler düzensiz ve eşit olmayan bir biçimde dağılmış, teşvikler belirli endüstrilerde yoğunlaşmıştır. Örneğin 1881 yılında 182 endüstriyel girişime teşvik verilirken, bunlardan 53 tanesi pamuklu dokuma endüstrisinde faaliyet göstermekteydi (Komlos, 1983: 128). Ayrıca 1907–1912 yılları arasında endüstriyel girişimlere verilen teşvikler yıllık ortalama birkaç milyon kron iken, başta demiryolu yapımı olmak üzere altyapı yatırımları için yapılan teşvikler yıllık ortalama 180 milyon kron olarak gerçekleşmiştir (Komlos, 1983: 128; Barcsay, 1991: 217). Komlos (1983: 155-159)’a göre, Macaristan’da devletin endüstrilere verdiği doğrudan sübvansiyonların düzensiz dağılması ve doğrudan sübvansiyon verdiği fabrikaların %6,5’inin kısa sürede kapanması, ülkede benimsenen teşvik politikasının endüstrileşme süreci üzerinde yarattığı etkilerin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Macaristan’da 1873-1896 yılları arasında endüstrilere devlet tarafından verilen doğrudan sübvansiyonlar ve altyapı yatırımlarına yönlendirilen fonlar devlet bütçesi harcamalarının da artmasına neden olmuştur. Bu dönemde mülkiyeti devlete ait toprak, demiryolları, endüstriyel girişimler ve diğer varlıkların toplam değeri %5,6 artarken, devletin cari harcamalarındaki yıllık artış oranı %3,6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan artan devlet harcamaları kamu borcunun da yüksek seviyelere ulaşmasına sebep olmuş, özellikle dış borçlanma mali kaynak olarak kullanılmıştır (Komlos, 1983: 148; Gross, 2000: 326). Devlet tarafından alınan mali ve parasal tedbirler yabancı sermayenin ülkeye girişini teşvik etmiş, ülkeye giren yabancı sermaye özellikle endüstrileşme amaçlı harcamalar ve sosyal sabit sermaye yatırımlarının finansmanında kullanılmış, böylece devlet endüstriye aktardığı fonların çok az bir kısmını vergi gelirlerinden karşılamıştır. Diğer yandan ülkede vergi yükünün de düşük olması hanehalkının harcanabilir gelir ve tüketim harcamalarının artmasını sağlamıştır (Eddie, 1977: 339; Katus, 1983: 258; Pammer, 1998: 159). Tablo 5’te görüldüğü gibi; 1878-1896 döneminde toplam devlet borcu yıllık %5 artarken, vergi gelirlerindeki yıllık artış oranı %2,9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Gelir ve Harcamalarının Yıllık Artış Hızı (%) (1878-1912)

Yıllar	Kamu Borcu	Toplam Devlet Harcamaları***	Yatırım Harcamaları	Vergi Gelirleri
1878-1896*	5,0	3,6	9,7	2,9
1896-1906**	0,8	2,0	-0,2	3,0
1906-1912	2,5	10,9	11,7	3,7

Kaynak: Komlos (1983: 150).

*Yatırımlar için 1879-1896 dönemi ele alınmıştır.

**Yatırımlar için 1896-1905 dönemi ele alınmıştır.

***Borç ödemeleri yer almamaktadır.

1896-1906 yılları arasında ise devlet harcamaları yıllık %2 artarken, vergi gelirlerindeki yıllık artış oranı %3 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde devlet harcamalarındaki artış oranının düşük olması endüstriyel gelişmeye aktarılan kaynakların azaldığının bir göstergesidir. 1906-1912 döneminde ise devlet harcamaları yıllık %10,9 artmıştır (Komlos, 1983: 152; Schulze, 2000: 326). 1907-1912 döneminde devlet harcamalarının %70’i vergilerle finanse edilmiş, dış borçlanma azalmıştır (Berend ve Ránki, 1980: 569; Komlos, 1983: 155).

4. Sonuç

Geç endüstrileşen ülkeler olgusunun doğurduğu en önemli tartışma, bu ülkelerde endüstrileşme için gerekli ön koşulların olmayışının endüstrileşmede neden olduğu gecikmeye ve hangi faktörlerin bu koşulların yerine geçtiğine ilişkindir. Bu bağlamda çalışma, endüstrileşme sürecine görece geç dahil olan Avusturya ve Macaristan’ın endüstrileşmelerinin ardındaki dinamikleri ve bu dinamiklerin niteliklerini ele almıştır.

Geç endüstrileşen ülkelerin gelişme doğrultuları, erken endüstrileşen ülkelerin tecrübelerinden oldukça farklıdır. Geç endüstrileşen ülkelerin endüstrileşmelerinin önündeki en büyük engellerden birinin

sermaye kıtlığı olması ve bu ülkelerde endüstriyel büyüme oranlarında meydana gelen artışın sermaye arzındaki artışa bağlı olması, bu ülkelerde finansal kaynakları harekete geçirecek özgül koşulların yaratılmasını gerekli kılmıştır. Endüstrileşme için gerekli en önemli ön koşullardan biri olan sermaye temininin, geç endüstrileşen ülkelerde kendiliğinden sermaye birikimi süreci ile sağlanamaması, bu ülkelerin ikame edici ögeler yaratmasına neden olmuştur. Ülkelerin görece geri kalmışlık düzeyi ile yakından ilgili olan bu ikame edici ögeler, aynı zamanda ülkelerde endüstrileşmenin de yönünü belirleyen kırumlardır. Öte yandan görece geri kalmışlık düzeyi azaldıkça endüstrileşme süreci için gerekli koşulların yerine geçen kurumlar ve kurumsal nitelikler de değişiklik göstermekte, başka deyişle kurumlar ve kurumsal nitelikler ülkelere özgü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda geç endüstrileşen ülkeler içinde yer alan Avusturya ve Macaristan, endüstri devrimini erken gerçekleştiren ülkelere farklı olarak, endüstrileşme için gerekli sermaye hareketliliğini sağlayacak ve ön koşulları ikame edecek kurumsal faktörler yaratmak zorunda kalmışlardır. İlimli geri kalmışlığa sahip Avusturya'da çok işlevli (evrensel) bankaların kurulması endüstrileşme için istikrarlı bir ortam yaratırken, çok geri kalmış ülke olarak kabul edilen Macaristan'da ise devlet endüstriyel altyapının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu durum Gerschenkron'un teorik çerçevesi ile uyum göstermekle birlikte, aynı imparatorluk çatısı altında yer alan iki ayrı devletin endüstrileşme süreçlerinde gösterdiği yapısal farklılıkları gözler önüne sermesi açısından da oldukça dikkat çekicidir.

Endüstri devrimini gerçekleştiren İngiltere ve Fransa gibi ülkelere farklı olarak, endüstrileşmenin, planlanmamış piyasa etkisiyle kendiliğinden yaşanan bir süreç olarak ortaya çıkmadığı Avusturya ve Macaristan'da evrensel bankalar ve devletin izlediği politikalar ülkelerin gelişmiş bir endüstriyel yapıya kavuşmasında önemli rol oynamıştır. Ancak 19. yüzyılın sonundan itibaren hızla endüstrileşen Avusturya ve Macaristan'da imparatorluğu'nda yaşanan ekonomik gelişmeler endüstriyel sıçramaya dönüşmemiştir. Bu ülkelerde endüstriyel sıçrama yaşanmamasının en önemli nedenleri; özellikle Avusturya ekonomisinde tarımsal verimliliğin yükseltilememesi ve bunun bir sonucu olarak endüstri mallarına karşı iç talebin düşük kalması, ulusal gerilimler ve etnik gruplar arasındaki çatışmaların endüstrileşmeye yönelik izlenen politikaları başarısızlığa uğratması, Avusturya ve Macaristan'ın farklı ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip olmaları ve endüstriyel gelişmelerinin eş zamanlı başlamamasıdır. Avusturya ekonomisinde tarımsal verimlilik yükseltilemediği için, kitle tüketimine yönelik bir iç pazar oluşumunu yaratacak talep artışı gerçekleşmemiştir. Bu yapının doğal bir sonucu olarak ülkede endüstri mallarına karşı iç talep düşük kalmıştır. Yine de bu dönemde ülkede ortaya çıkan endüstriyel gelişmeler Avusturya-Macaristan imparatorluğu'nun 1913 yılında dünya ülkeleri arasında endüstriyel gelişmişlik açısından önemli bir konuma ulaşmasını sağlamıştır.

Beyan ve Açıklamalar (Declarations and Disclosures)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedir.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansal Destek (Funding): Yazar, çalışmanın hazırlanması ve/veya yayınlanması sürecinde herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Yazar; kavramlaştırma ve çalışma dizaynı, literatür taraması ve analizi, çalışmanın ilk/taslak halinin yazılması, çalışmanın gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi/düzeltilmesi aşamalarından tek başına sorumlu olduğunu beyan etmektedir.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Son Notlar

1. Orta Avrupa'da hüküm süren ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, idari yapılanmasında içişlerinde birbirinden bağımsız iki ayrı devletten oluşmaktaydı. Öte yandan bu iki devletin ekonomik gelişmişlik düzeyleri de birbirinden farklı, Avusturya, Macaristan'a göre daha gelişmiş bir ekonomik yapıya sahipti. Gerschenkron da bu iki devletin oluşturduğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ekonomik gelişmişlik farklılıkları ve bağımsız idari yapılanmayı gözönüne alarak iki ayrı ülke olarak ele almaktadır. Dolayısıyla çalışmada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu bakış açısıyla ele alınacaktır (Cameron, 1985: 16; Good, 1991: 220; Schulze, 2007: 191).
2. Endüstrileşme için gerekli ön koşullar; büyüyen üretim faaliyeti sonunda ortaya çıkan üretim fazlasını tüketebilecek efektif talebin varlığı, sermaye arzı kendiliğinden oluşmuyorsa artığı ve tasarrufları harekete geçirerek, sermaye arzına destek sağlayacak ikame edici öğelerin oluşturulması, nitelikli işgücünün kısıtlı olması nedeniyle sermaye yoğun üretim teknolojilerinin tercih edilmesi, tüketim malları gibi talebin bağımsız oluşmadığı ve devlet tarafından satın alınabilir sermaye malı üretimine ağırlık verilmesidir (Gerschenkron, 1962: 353-354).
3. Avusturya ve Macaristan arasında sıkı finansal bağlar olduğunu öne süren John Komlos (1978: 287-288)'un aksine, David F. Good (1978:290-294) iki ülke arasındaki finansal bağların ülkelerin uzun dönemli ekonomik performansını etkileyemeyecek düzeyde kaldığını savunmuştur. Bu çerçevede Avusturya ve Macaristan için finans gelir oranı rakamları hesaplayan Good (1978: 290-294)'a göre, 1873-1896 ve 1896-1913 dönemlerinde kişi başına düşen reel üretim artış hızı hemen hemen aynı kalmıştır. Dolayısıyla Avusturya'da 1873 krizi nedeniyle ekonomide durgunluk ortaya çıkmamıştır (Good, 1974: 83; Rudolph, 1975: 6).

Kaynaklar

- Barcsay, T. (1991). Banking in Hungarian economic development, 1867-1919. *Business and Economic History*, 20 (Papers presented at the thirty-seventh annual meeting of the Business History Conference), 216-225.
- Berend, I. T., & Ránki, G. (1980). Foreign trade and the industrialization of the European periphery in the 19th century. *Journal of European Economic History*, 9, 539-584.
- Cameron, R. (1985). A new view of European industrialization. *The Economic History Review*, New Series, 38(1), 1-23.
- Eddie, S. M. (1977). The terms and patterns of Hungarian foreign trade, 1882-1913. *The Journal of Economic History*, 37(2), 329-358.
- Eddie, S. M. (1989). Economic policy and economic development in Austria-Hungary, 1867-1913. P. Mathias & S. Pollard (Ed.), *The Cambridge economic history of Europe from the decline of the Roman Empire* (ss. 814-886). Cambridge: Cambridge University Press.
- Flandreau, M. (2006). The logic of compromise: Monetary bargaining in Austria-Hungary, 1867-1913. *European Review of Economic History*, 10, 3-33.
- Gerschenkron, A. (1962). *Economic backwardness in historical perspective*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gerschenkron, A. (1968). The typology of industrial development as a tool of analysis. A. Gerschenkron (Ed.), *Continuity in history and other essays* (ss. 77-97). Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Gerschenkron, A. (1970). *Europe in the Russian mirror four lectures in economic history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerschenkron, A. (1977). *An economic spurt that failed: Four lectures in Austrian history*. Princeton: Princeton University Press.
- Good, D. F. (1974). Stagnation and 'take-off' in Austria, 1873-1913. *The Economic History Review*, 27(1), 72-87.
- Good, D. F. (1978). The great depression and Austrian growth after 1873. *Economic History Review*, 31, 290-294.
- Good, D. F. (1984). *The economic rise of the Habsburg Empire, 1750-1914*. Berkeley: University of California Press.
- Good, D. F. (1991). Austria-Hungary. R. Sylla & G. Toniolo (Ed.), *Patterns of European industrialization: The nineteenth century* (ss. 218-247). London: Routledge.
- Good, D. F. (1994). The economic lag of central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg successor states, 1870-1910. *The Journal of Economic History*, 54(4), 869-891.
- Gregory, P. R. (1974a). A note on relative backwardness and industrial structure. *The Quarterly Journal of Economics*, 88(3), 520-527.

- Gregory, P. R. (1974b). Some empirical comments on the theory of relative backwardness: The Russian case. *Economic Development and Cultural Change*, 22(4), 654-665.
- Gross, N. T. (1968). Austrian industrial statistics 1880/85 and 1911/13. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft/Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 124(1), 35-69.
- Gross, N. T. (1971). Economic growth and the consumption of coal in Austria and Hungary, 1831-1913. *The Journal of Economic History*, 31(4), 898-916.
- Gross, N. T. (2000). Patterns of growth and stagnation in the late Nineteenth century Habsburg economy. *European Review of Economic History*, 4, 311-340.
- Katus, L. (1983). Public finance and economic growth in Hungary during the age of dualism (1867-1913): Abstract. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 29(2/4), 257-263.
- Kemp, T. (1993). *Historical patterns of industrialization*. New York: Longman.
- Komlos, J. (1978). Is the depression in Austria after 1873 a 'myth'? *The Economic History Review*, 31(2), 287-289.
- Komlos, J. (1983). *The Habsburg Monarchy as a customs union: Economic development in Austria-Hungary in the nineteenth century*. Princeton: Princeton University Press.
- Pammer, M. (1998). Austrian private investments in Hungary, 1850-1913. *European Review of Economic History*, 2(2), 141-169.
- Pammer, M. (2010). Public finance in Austria-Hungary, 1820-1913. J. L. Cardoso & Pedro Lains (Ed.), *Paying for the liberal state: The rise of public finance in nineteenth-century Europe* (ss. 132-161). Cambridge: Cambridge University Press.
- Polat, A. (2016). Gerschenkron'un yaklaşımında geç endüstrileşen ülkelerde devlet politikalarının rolü. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- Rudolph, R. L. (1975). The pattern of Austrian industrial growth from the eighteenth to the early twentieth century. *Austrian History Yearbook*, 11, 3-25.
- Rudolph, R. L. (1976). *Banking and industrialization in Austria-Hungary: The role of banks in the industrialization of the Czech Crownlands, 1873-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schulze, M. S. (1993). The economic development of Austria-Hungary's machine-building industry, 1870-1913. London School of Economics and Political Science, PhD Thesis, United Kingdom.
- Schulze, M. S. (1997a). The machine-building industry and Austria's great depression after 1873. *The Economic History Review*, 50(2), 282-304.
- Schulze, M. S. (1997b). Re-estimating Austrian GDP, 1870-1913: Methods and sources. Working Papers, London School of Economics and Political Science, London
- Schulze, M. S. (2005). An estimate of Imperial Austria's gross domestic fixed capital stock, 1870-1913: Methods, sources and results (No. 92/05). Working Papers, London School of Economics and Political Science, London.
- Schulze, M. S. (2007). Origins of catch-up failure: Comparative productivity growth in the Habsburg Empire. *European Review of Economic History*, 11(2), 189-218.
- Schulze, M. S. (2010). Patterns of growth and stagnation in the late nineteenth century Habsburg Economy. *European Review of Economic History*, 4, 311-340.
- Sylla, R. (1991). The role of banks. R. Sylla & G. Toniolo (Ed.), *Patterns of European industrialization: The nineteenth century* (ss. 45-63), London: Routledge.
- Şahinkaya, S. (1998). *Sanayileşme süreçleri ve kalkınma yatırım bankaları: Teorik bir çerçeve ve Türkiye örneği*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Tilly, R. (1998). Universal banking in historical perspective. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 154(1), 7-32.
- Weiss, L., & Hobson J. M. (1999). *Devletler ve ekonomik kalkınma* (Çeviren: Kıvanç Dündar). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

This Page Intentionally Left Blank